

The Quranic Principles and Strategies for Negotiation with the Enemy

Ali Montazeri ¹ | Mahdi Izadi ²

1. Corresponding Author, PhD Student in Quranic and Hadith Sciences, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Islamic Studies and Theology, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. Email: montazerialiabhar@gmail.com

2. Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Islamic Studies and Theology, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. Email: mahdi.iazadi@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Received: 27 March 2025

Revised: 17 October 2025

Accepted: 27 October 2025

Available Online: 23 November 2025

Keywords:

Negotiation, Strategy, Foreign Policy, International Relations, Rejection of the Guardianship of Disbelievers.

Abstract

Political negotiation is one of the most crucial and common tools of diplomacy for reaching agreements between states in various domains, including diplomatic relations and foreign policy. It plays a key role in the peaceful attainment of the demands, interests, and ideals of the negotiating parties. Every state, in seeking a favorable agreement with either allies or adversaries, must adhere to its own religious and legal frameworks during the negotiation process. The Holy Quran presents principles and strategies for the negotiation of Islamic governments with both friendly and hostile states. However, these principles and strategies have not been explicitly and systematically articulated and categorized; they must be inductively derived and presented based on evidence from books of Quranic exegesis. Therefore, this research employs a descriptive-analytical method, referring to Quranic lexicons and exegetical works to collect and categorize verses related to negotiation, extracting from their meanings the relevant principles and strategies. According to the findings of this study, the negotiation strategies from the perspective of the Holy Quran are: pre-negotiation strategies, intra-negotiation strategies, post-negotiation strategies, and strategies common to all three stages. All these strategies fall under four overarching principles: The Principle of Monotheism and Guardianship (Tawhīd and Wilāyah); The Principle of Dignity and Authority; The Principle of Justice-Seeking and Anti-Oppression; and The Principle of Wisdom and Expediency.

Cite this article: Montazeri, A.; Izadi, M.. (2025). The Quranic Principles and Strategies for Negotiation with the Enemy. *Quranic Doctrines*, 22(42), 185-222. <https://doi.org/10.30513/qd.2025.6911.2528>

© The Author(s). Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

Extended Abstract

Introduction

The noble religion of Islam, with its characteristic of finality, has programs and strategies for all spheres of life. One of the fundamental challenges for any government is the manner of interaction with foreign states and the preservation of national independence in international relations. Given the primacy of peace-seeking in the Holy Quran, negotiation as a tool of diplomacy for securing national interests is an undeniable necessity. The primary objective of this research is to investigate the revelatory teachings of the Holy Quran to extract strategies for negotiation with the enemy, thereby delineating a divinely-guided path and framework to prevent the intrusion of personal preferences. A review of the research background reveals that, despite existing works in the form of books, theses, and articles by scholars such as Āyatollāh Javādī Āmulī, most of their perspectives have been jurisprudential or political in nature. The existing scholarly gap is the absence of research focused solely on Quranic verses and exegetical sources on this subject. Therefore, the innovation of the present research lies in its focus on the Quranic point of departure and the presentation of a Quranic model that classifies all strategies under four foundational principles. This study, through the method of analyzing verses and commentaries, provides a Quranic and Islamic framework for managing the negotiations of Islamic governments and securing their interests.

Method

This research employs a descriptive-analytical method. The procedure is as follows: by referring to and studying lexicons of the Holy Quran—such as Muḥammad Fu'ād 'Abd al-Bāqī's *al-Mu'jam al-Mufahras*, Akbar Hāshemī Rafsanjānī's *Farhang-e Qur'ān*, Sayyid Aḥmad Khātāmī's *Farhangnāmeḥ-ye Mawḍū'ī-ye Qur'ān-e Karīm*—along with personal research and contemplation by the researchers in the Holy Quran, the required and relevant information and reports were gathered, a list of topics was obtained, and then through meticulous study of exegetical books, note-taking, categorization, analysis, and synthesis, the final text of the research was written.

Findings

Based on a systematic investigation of verses, exegeses, and Quranic lexicons, the findings of this research confirm the hypothesis that the Holy Quran provides, beyond ethical recommendations, a coherent strategic system for negotiation. The qualitative data extracted from the text of the Holy Quran are organized into four core categories, comprising the principles of "Monotheism and Guardianship (Tawḥīd and Wilāyah)," "Dignity and Authority," "Justice-Seeking and Anti-Oppression," and "Wisdom and Expediency."

The analysis of the findings indicates that the extracted strategies cover all four stages of negotiation (pre-negotiation, intra-negotiation, post-negotiation, and strategies common to all three stages). The validity of these findings is established through reliance on divine verses and authoritative exegetical sources. Among the prominent qualitative indicators in these findings is the priority of peace-seeking over conflict, while simultaneously adhering to the rule of "negation of means (Nafy al-Sabīl)" and "prevention of enemy domination." These results show that desirable Islamic negotiation, unlike secular models, is not necessarily based solely on material benefit; rather, preserving monotheistic identity and Islamic dignity takes priority.

Conclusions

Negotiation is one of the most important and common tools of diplomacy for resolving disputes and achieving the interests and demands of states and countries. By investigating the verses of the Holy Quran, its exegeses, and lexicons, the following principles and strategies can be proposed and presented for conducting desirable negotiations by an Islamic government with other states and governments:

The strategies for negotiating with the enemy from the perspective of the Holy Quran are explained and categorized under four headings: pre-negotiation strategies; intra-negotiation strategies; post-negotiation strategies; and strategies common to all three stages. Furthermore, these four-stage strategies can be classified and summarized under four principles:

- a. The Principle of Monotheism and Guardianship;
- b. The Principle of Dignity and Authority;
- c. The Principle of Justice-Seeking and Anti-Oppression;
- d. The Principle of Wisdom and Expediency.

The principles of negotiation with the enemy from the perspective of the Holy Quran, according to the evidence of this research, are as follows:

a. The Principle of Monotheism and Guardianship: According to this principle, Islamic countries must participate in the negotiation process in such a way that their treaty or agreement does not ultimately lead to exiting the sphere of monotheism and falling under the banner of the Tāghūt (false deities/tyranny) and enemies. Three of the mentioned strategies fall under this principle: i) Entrusting affairs to God (reliance on divine power), ii) Ensuring negotiation does not lead to the domination of enemies and arrogant powers (negation of means), and iii) Ensuring negotiation does not lead to a guardian relationship with enemies and arrogant powers (adherence to the rule of Tawālī and Tabarrī – alliance and disassociation).

b. The Principle of Dignity and Authority: By adhering to this principle, the negotiation of Islamic countries with the enemy will proceed in a manner that, throughout all stages, preserves the authority of Islam and the Islamic community. By maintaining the grandeur and majesty of the Islamic state in the eyes of the enemy, the grounds and necessities for conducting a desirable negotiation for the Islamic government are easily provided. Essential strategies under this principle include: i) Strengthening spiritual dig-

nity and material authority, ii) Conducting negotiation from a position of strength and stating terms explicitly, iii) Reciprocity.

c. The Principle of Justice-Seeking and Anti-Oppression: Islamic countries must always seek justice in all political, military, economic, and other spheres. This principle remains constant in negotiation as well. Therefore, Islamic governments must initially seek to establish peace and amity, and when reaching an agreement, they must avoid accepting treaties that foster oppression. The strategies of this principle are: i) Prioritizing peace-seeking over conflict, ii) Observing (mutual) respect, and iii) Ensuring negotiation does not lead to oppression or the empowerment of oppressors.

d. The Principle of Wisdom and Expediency: According to this very important principle, Islamic governments are obliged to act in all stages of negotiation in a way that causes no harm to the Islamic society and government. Rather, the agreement should be such that it maximizes the gains and addresses the maximum needs of the Islamic state. The strategies of this principle are: i) Documenting duties and results, ii) Paying attention to preliminary dialogues, iii) Emphasizing commonalities, iv) Utilizing opportunities created through negotiation, v) Flexibility alongside steadfastness, vi) Maintaining vigilance against the enemy and not trusting them, and vii) Avoiding deception and treachery.

Author Contributions

In this article, the corresponding (first) author has contributed 70% of the work, which includes the enumeration and extraction of data and analysis of materials. The second author was responsible for refining the analyses and supervising the data extraction model.

Data Availability Statement

No data are available.

Acknowledgements

We deem it our duty to express our utmost gratitude to all the esteemed individuals who have the right to our education at various academic levels.

Ethical Considerations

The authors have avoided data fabrication, plagiarism, and any form of research misconduct in this study.

Funding

No specific financial assistance was received from governmental, commercial, or non-profit funding institutions for conducting this article and research.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflict of interest in writing this article.

Declaration on the Use of AI Tools

In writing this article, the authors utilized <https://aistudio.google.com> for English translation. Subsequently, the content was reviewed and edited by the authors, who assume full responsibility for the published content.

اصول و راهبردهای قرآن کریم در مذاکره با دشمن

علی منتظری^۱ | مهدی ایزدی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده معارف اسلامی و الهیات، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران. رایانامه: montazeraliabhar@gmail.com
۲. استاد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده معارف اسلامی و الهیات، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران. رایانامه: mahdi.iazadi@gmail.com

چکیده

مذاکره سیاسی از مهم‌ترین و متداول‌ترین ابزارها و روش‌های دیپلماسی جهت تحقق توافق میان دولت‌ها در حوزه‌های مختلف، از جمله روابط دیپلماتیک و سیاست خارجه است و نقش کلیدی در حصول مسالمت‌آمیز مطالبه‌ها، منافع و آرمان‌های طرفین مذاکره دارد. هر دولت و حکومتی برای دستیابی به توافقی مطلوب با دوست و دشمن، ملزم به رعایت چهارچوب‌های دینی و قانونی خود در جریان مذاکره است. در قرآن کریم اصول و راهبردهایی برای مذاکره دولت‌های اسلامی با دولت‌های موافق و متخاصم مطرح شده‌اند. اما این اصول و راهبردها با صراحت و به‌طور دقیق، بیان و دسته‌بندی نشده‌اند. لذا باید مستند به کتب تفسیر، مفهوم آیات قرآن کریم در این باره استقرا و ارائه شود. از این رو در پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و مراجعه به معاجم قرآنی و کتب تفسیری، آیات مرتبط با مذاکره جمع‌آوری و دسته‌بندی شدند و از مفهوم آن‌ها اصول و راهبردهای مذاکره استخراج گردیدند. طبق دستاوردهای این پژوهش، راهبردهای مذاکره از منظر قرآن کریم عبارت‌اند از: راهبردهای قبل از مذاکره، راهبردهای زمان مذاکره، راهبردهای پس از مذاکره و راهبردهای مشترک سه مرحله. تمام این راهبردها ذیل چهار اصل قرار می‌گیرند: اصل توحید و ولایت، اصل عزت و اقتدار، اصل عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی، و اصل حکمت و مصلحت.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱/۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۷/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۵

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۹/۲

کلیدواژه‌ها

مذاکره، راهبرد، سیاست خارجه، روابط بین الملل، نفی ولایت کافران.

استناد: منتظری، علی؛ ایزدی، مهدی. (۱۴۰۴). اصول و راهبردهای قرآن کریم در مذاکره با دشمن. آموزه‌های قرآنی، ۲۲(۴۲)، ۱۸۵-۲۲۲.

<https://doi.org/10.30513/qd.2025.6911.2528>

مقدمه

دین مبین اسلام در عرصه‌های مختلف فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و دیگر عرصه‌ها برنامه و راهبرد دارد. مفاهیم این دین را با توجه به ویژگی خاتمیت و جاودانگی‌اش، باید در تمام عصرها برای قرار گرفتن در مسیر هدایت و سعادت پی جویی کرد و به آن‌ها اهتمام ورزید. با تشکیل و گسترش حکومت در هر جامعه‌ای، مسائل و چالش‌هایی پیش روی آن قرار خواهد گرفت. یکی از این مسائل و چالش‌ها نحوه تعامل با دولت‌های بیگانه در روابط بین‌الملل است. جوامع بشری در رفع نیازهای خود به‌گونه‌ای محتاج یکدیگرند که نمی‌توانند جدا از هم زندگی سعادتمندانه‌ای داشته باشند. بنابراین استقلال جوامع در ارتباط با یکدیگر معنا می‌یابد (نجفی ۱۳۷۵، ص ۳-۴) آیات متعددی از قرآن کریم، صلح و دوستی و دوری از نزاع و کشمکش را اصلی حاکم بر روابط بین‌الملل دولت‌ها و کشورهای مختلف می‌داند. در آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ» (بقره/۲۰۸)؛ «ای اهل ایمان! همگی در عرصه تسلیم و فرمان‌بری [از خدا] در آید و از گام‌های شیطان پیروی نکنید، که او نسبت به شما دشمنی آشکار است». «سِلْم» و «سَلَم» به معنای اسلام و صلح است (طوسی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۸۶؛ طبری، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۱۸۹) و می‌توان این آیه را از مصادیق دال بر تقدم صلح طلبی بر ستیزه‌گرایی دانست.

مذاکره یکی از مهم‌ترین و متداول‌ترین ابزارهای دیپلماسی جهت حل و فصل اختلاف‌ها و دستیابی به منافع و مطالبات دولت‌ها و کشورهاست. امروزه نیز یکی از مهم‌ترین مسائل و چالش‌های جمهوری اسلامی ایران کیفیت حفظ استقلال ملی، میزان و شرایط داشتن ارتباط با کشورهای دیگر، و پیگیری خواسته‌ها، اهداف و نیازهای خود از طریق مذاکره و دیپلماسی است. مقام معظم رهبری در خصوص ارتباط با کشورهای دیگر می‌فرماید:

”سیاست خارجی ما نسبت به گذشته هیچ تفاوتی نکرده و نمی‌کند. ما در گذشته هم تصریح کرده‌ایم و الآن هم می‌گوییم که برای ایجاد ارتباط سالم و دور از تکلف و تحمیل، آماده‌ایم با هر کشوری، به جز چند استثنا که دلایل خاص و واضح خودش را دارد، ارتباط داشته باشیم (خامنه‌ای، ۱۳۹۰، ص ۲۶).

و حیانی بودن قرآن کریم و نبود تعارض و اختلاف در آن، از جمله دلایلی است که تتبع و تحقیق در آموزه‌های قرآن کریم را برای ترسیم راهبردهای مذاکره با دشمن لازم می‌نماید. با تتبع

و تحقیق در آیات قرآن کریم راهبردهای مذاکره با دشمن قابل استخراج و پی جویی است. این راهبردها در جهت دهی مسیر مذاکرات به سوی مذاکرات الهی و دینی، مفید و اجرایی اند و مانع از ورود سلاقی شخصی، سیاسی و حزبی خواهند شد.

ضرورت پژوهش: دولت ها و حکومت های اسلامی به منظور داشتن حرکت اسلامی در روابط بین الملل، لازم است چهارچوبی دینی و قانونی برای این روابط تعریف نمایند. آیات قرآن کریم ضمن وحیانی بودن (انعام/۱۹)، از هرگونه تحریف و اختلاف به دور است (نساء/۸۲) و بهترین و مهم ترین منبع جهت احصاء این روابط است. از مهم ترین ثمره های این پژوهش، ارائه اصول و راهبردهایی مبتنی بر قرآن کریم برای مدیریت مذاکرات کشورهای اسلامی و خصوصاً جمهوری اسلامی ایران با دیگر کشورها و دولت ها، در جهت تأمین منافع اسلامی و ملی می باشد.

پیشینه پژوهش: تحقیقات متعددی در رابطه با دیپلماسی، مذاکره و سیاست خارجی اسلام مبتنی بر سیره پیامبر (ص) و قرآن انجام شده است که برخی به طور کلی و برخی به طور حداقلی به بیان آیات پرداخته اند. این پژوهش ها در سه قسمت کتاب ها، پایان نامه ها و مقاله ها جداگانه ذکر می شوند و در آخر و پس از ذکر پیشینه مرتبط با این پژوهش، خلاصه و وجوه نوآوری به طور کامل بیان خواهد شد.

کتاب ها:

- دیپلماسی در نگاه پیامبر اعظم (ص)، از سید احمد محی الدین میرمرشدی (۱۳۹۵ش)، انتشارات شرکت گروه مطالعات اندیشه و رزان آریا.
- روابط بین الملل در اسلام، از جوادی آملی (۱۳۹۷ش)، نشر اسراء.
- دیپلماسی و رفتار بین المللی در اسلام، از بهرام اخوان کاظمی (۱۳۹۸ش)، نشر سمت.

پایان نامه ها:

- مذاکره به مثابه شیوه سیاسی حل و فصل اختلافات در سیره معصومین (ع) و حقوق بین الملل، از پروین مهدوی (۱۳۹۸ش)، دانشگاه غیرانتفاعی اشرافی اصفهانی.
- گونه شناسی مذاکرات سیاسی و گفتگوهای اجتماعی و فرهنگی رسول خدا (ص)، از فروزان احمدی اصلان شاه (۱۳۹۶ش)، دانشگاه الزهراء.
- مذاکره با دشمن از منظر قرآن و نهج البلاغه، از مریم اسمعیلی خسروآبادی (۱۳۹۵ش)، دانشکده اصول الدین (مرکز دزفول).

مقالات:

- «الگوی مذاکره در سیره نبوی»، از ابوذر گوهری مقدم و حامد کیانی مجاهد (۱۳۹۸ش).
 - «دیپلماسی پیامبر (ص) و ابزارهای توسعه روابط بین الملل با سایر دولت‌ها»، از احمد رضا خزائی (۱۳۹۳ش)، پژوهش‌نامه روابط بین الملل.
 - «شاخصه‌های مذاکره مطلوب اسلامی در حل و فصل منازعات سیاسی منطقه‌ای و بین‌المللی»، از قاسم شبان‌نیا رکن آبادی (۱۳۹۵ش)، پژوهش‌های سیاست اسلامی، سال چهارم، شماره ۹.
 - «اصول و قواعد بنیادین فقهی حاکم بر مذاکره»، از مهدی موحدی‌نیا، علی مظهر قراملکی و سید محمد حسینی (۱۳۹۷ش).
- با مطالعه آثار مذکور این نتیجه حاصل شد که دیدگاه و نقطه عزیمت این پژوهش‌ها غیر از نگاه قرآنی بوده است. برخی از آثار با نگاه فقهی و برخی دیگر با نگاه سیاسی انجام شده است. این تحقیق درصدد است تا ضمن تمرکز بر آموزه‌های قرآنی و تحقیق، مصادیق و راهبردهای این کتاب آسمانی را برای انجام مذاکره مطلوب اسلامی، مبتنی بر مستندات تفسیری (کتب تفسیر) ارائه دهد. بنابراین پژوهش حاضر از جهت تمرکز بر آیات قرآن کریم و به لحاظ نقطه عزیمت و نگاه قرآنی، بدیع و دارای نوآوری است. همچنین، این تحقیق درصدد است تا ضمن احصاء راهبردهای مذاکره با دشمن از منظر قرآن کریم، طرح بدیع و نسبتاً جامعی را برای یک مذاکره مطلوب اسلامی ارائه نماید و تمامی راهبردها را ذیل چهار اصل ترسیم و طبقه‌بندی نماید. در این پژوهش اصول و راهبردها با بررسی و مطالعه آیات، تفاسیر و معاجم قرآن کریم احصاء، تحلیل، دسته‌بندی و ارائه می‌گردد.
- روش پژوهش:** در این پژوهش از روش توصیفی - تحلیلی استفاده می‌شود. شیوه انجام پژوهش این‌گونه است که با مراجعه و مطالعه فرهنگ‌نامه‌های قرآن کریم، مانند معجم المفهرس محمد فؤاد عبدالباقی، فرهنگ قرآن اکبر هاشمی رفسنجانی، فرهنگ‌نامه موضوعی قرآن کریم سید احمد خاتمی، و تحقیق و تدبیر شخصی پژوهشگران در قرآن کریم و گردآوری اطلاعات و گزارش‌های مورد نیاز و مرتبط، فهرست مطالب به دست آمده و سپس با مطالعه دقیق کتب تفسیری و فیش‌برداری مطالب و دسته‌بندی، تحلیل و تجزیه آن، متن نهایی پژوهش نگاشته شده است.

۱. مفاهیم

۱-۱. دشمن (عدو)

طبق نظر لغت‌شناسان، ریشه «عدو» به معنای نوعی تجاوز و از حد گذشتن است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۴، ص ۲۴۹-۲۵۲؛ راغب ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۵۵۳)، و کینه‌توزی و نهان داشتن خصومت دیگران در قلب و دل، مصداقی از این تجاوز است و این عداوت می‌تواند از روی دشمنی و عمد باشد، و یا از روی قصد نباشد، بلکه حالتی باشد که باعث اذیت و رنجش شخص گردد (راغب، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۵۵۳). منظور از «دشمن» در این تحقیق، معنای اولی است که راغب از «عدو» ارائه کرده است، یعنی دشمنی و خصومتی که به قصد نسبت به دیگران انجام می‌شود. به منظور تخصیص بهتر دشمن در این پژوهش، مراد از دشمن در سه گروه: کافران، منافقان و اهل کتاب تقسیم‌بندی شده است و در ادامه، به تعریف هریک می‌پردازیم.

۱-۱-۱. کفر و کافر

ابن فارس ریشه «کفر» را به معنای پوشیده شدن و پوشاندن دانسته است و آن را ضد ایمان تعریف می‌کند، چراکه کفر «حق» را می‌پوشاند (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۵، ص ۱۹۱). دیگر لغت‌شناسان نیز کفر را نقیض ایمان دانسته‌اند (فراهِیدی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۳۶۵؛ جوهری، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۸۰۷؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۰، ص ۱۱۱). در اصطلاح فقها، کفر به معنای عدم قبول اسلام و انکار یکی از ضروریات دین است، اگرچه که شخص انکارکننده مسلمان باشد (مشکینی، بی‌تا، ص ۴۴۱). طبق نظر طبرسی، کفر در اصطلاح عبارت است از انکار توحید، عدل، نبوت و انکار هر آنچه از ضروریات دین به حساب آید و خداوند معرفت به آن را واجب کرده باشد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۱۲۸).

۱-۱-۲. منافق

طبق نظر لغت‌شناسان، «نفاق» از «نَفَق» مشتق شده است، چراکه «منافق» خلاف آنچه را که اظهار می‌نماید، مخفی می‌کند و گویا ایمان از او خارج می‌شود و یا او مخفیانه از ایمان خارج می‌شود (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۵، ص ۴۵۴ و ۴۵۵؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۹، ص ۱۵۶؛ جوهری، ۱۳۷۶، ج ۴، ص ۱۵۶۰). فیومی محل نفاق را «قلب» دانسته است و آن را به معنای اظهار نمودن و تظاهر به اسلام و پنهان نمودن غیر اسلام می‌داند (فیومی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۶۱۸). شریف مرتضی «نفاق» را به معنای «اظهار ایمان همراه با پنهان داشتن کفر» می‌داند (شریف مرتضی، ۱۴۰۵، ج ۲، ص ۲۸۸). طبرسی نیز منافق را «اظهارکننده»

ایمان و پنهان‌کننده کفر» معرفی می‌نماید (طبرسی، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۴۳۹). طباطبایی نیز «نفاق» را در عرف قرآن به معنای دورویی و دورنگی می‌داند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، ص ۲۴۹).

۱-۱-۳. اهل کتاب

لغت‌شناسان «أهل الإسلام» را به معنای «کسی که اسلام را دین خود انتخاب کرده است» می‌دانند (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۹۰؛ ازهری، ۱۴۲۱، ج ۶، ص ۲۲۰؛ ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۵۱). شهید صدر اهل کتاب را آیین‌های دینی قبل از اسلام می‌داند که کتب الهی داشتند، و قدر متیقن اصطلاح اهل کتاب را دین «یهود» و «مسیحیت» در نظر می‌گیرد (صدر، ۱۴۲۰، ج ۸، ص ۴۹۲-۴۹۴).

مفسران با استناد به آیه ۱۵۶ سورة انعام، مراد از طائفه‌ای که بر آن‌ها کتاب نازل شده است را «یهود و نصاری» می‌دانند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۵۹۷؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۸۱؛ مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۳، ص ۲۴۴؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۷، ص ۳۸۳؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۹، ص ۳۸۵). سبزواری «اهل کتاب» را به معنای پیروان تورات و انجیل می‌داند (سبزواری، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۱۲۵).

ذوقی با استناد به نظر مشهور فقها بیان می‌دارد که منظور از اهل کتاب سه طایفه یهودیان، مسیحیان، زرتشتیان و نیز پیروان ادیانی‌اند که در اصول دین خود موافق یکی از این سه دین باشند (ذوقی، ۱۳۹۸، ص ۱۰۴). طبق مبنای آیت‌الله خامنه‌ای، منظور از اهل کتاب گروهی از کافران‌اند که خود را معتقد به یکی از کتاب‌های آسمانی و منسوب به یکی از پیامبران الهی می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۴۱۷، ص ۱۱-۱۳). با توجه به جامع بودن نظر آیت‌الله خامنه‌ای، منظور از اهل کتاب در این تحقیق، تعریفی است که ایشان ارائه نموده‌اند.

۱-۲. مشرک

ابن فارس اصل معنایی ریشه «شُرک» را چنین می‌داند: ۱. مقارنت و هم‌تا داشتن، و ۲. امتداد و استقامت. او در ادامه، «شُرک بودن» را ذیل معنای اول قرار می‌دهد (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۲۶۵). جوهری شُرک را «کفر» معنا می‌کند (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۴، ص ۱۵۹۳). ازهری «شُرک» را به معنای هم‌تا قرار دادن برای خداوند در ربوبیت می‌داند (ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۰، ص ۱۳).

علامه طباطبایی شُرک را آیینی می‌داند که انشعاب‌ها و ضمیمه‌های بدعت‌آمیز دارد، احکام و عقاید غیرالهی در آن وارد شده است و به سوی غیر خدا می‌خواند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۳۱۱). طبرسی نیز مشرکان را «بت‌پرستان» معنا و تفسیر نموده است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۳۴۴).

طبق تعریف ذوقی، مشرکان گروهی از کافرانند که خود را منتسب به هیچ‌یک از پیامبران الهی یا کتب آسمانی نمی‌دانند و غیر خدا را در الوهیت و ربوبیت، شریک او می‌دانند (ذوقی، ۱۳۹۸، ص ۱۰۴). همچنین طبق تفسیر و برداشت آیت الله خامنه‌ای از آیه ۱۷ سوره حج، «مشرکین» به مقتضای مقابله با دو گروه مؤمنین و اهل کتاب، در بت پرستان و اصحاب وثنیت متعین می‌شوند (خامنه‌ای، ۱۴۱۷، ص ۱۱-۱۳). از مجموع آنچه گفته شد، مراد از «مشرکین» در این پژوهش، تعریفی است که ذوقی و آیت الله خامنه‌ای ارائه داده‌اند.

۳-۱. اصل (اصول)

لغت‌شناسان ریشه «اصل» را به معنای «پایه و اساس» (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۱۰؛ راغب، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۷۸؛ موسی و صعیدی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۸۵۰) و آن چیزی که وجود یک شیء متکی به آن است، تعریف می‌کنند (فیومی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۱۶؛ موسی و صعیدی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۸۵۰). از نظر اصطلاحی واژه‌های «اصل، معیار و هنجار» معنای یکسان داشته و اینگونه تعریف شده است:

”دستور، قاعده، رهنمود، قانون، میزان و ضابطه‌ای که باید راهبری و هدایت یک رفتار را موجب گردد تا هم‌رنگی و یگانگی را به وجود آورد (آقابخشی و افشاری راد، ۱۳۷۹، ص ۳۹۷).

ژان شاتو اصل را چنین تعریف می‌کند:

”اصل مفهومی کلی است و ملاک و معیار واقع می‌شود. بنابراین نمی‌تواند امری جزئی و دارای مصداق معین باشد (شاتو، ۱۳۶۹، ص ۱۹۴؛ رضائی، ۱۳۹۶، ص ۲۱).

۴-۱. راهبرد (استراتژی)

«راهبرد» در لغت معادل فارسی واژه «استراتژی»^۱ است. این واژه برگرفته از «استراتگوس»^۲ به معنای فرمانده لشکری و کشوری است. استراتژی و راهبرد «مجموعه عملیاتی که برای رسیدن به هدف

1. Strategy

2. Strategos

معین، برنامه‌ریزی و هماهنگ می‌شود» تعریف شده است (مشیری، ۱۳۷۱، ص ۶۱). واژه «راهبرد، استراتژی و رزم‌آرایی» دارای معنای یکسان است و ازجمله تعاریف آن عبارت است از:

» ۱. علم و فن توسعه و به کار بردن قدرت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی ملت هنگام جنگ و صلح به منظور تأمین حداکثر حمایت از سیاست‌های ملی و افزایش احتمالات و نتایج مطلوب برای پیروزی و تقلیل احتمال شکست؛ ۲. هنر یا علم توسعه و به‌کارگیری بهتر امکانات در جهت نیل به هدف در مقابل سایر بازیگران (آقابخشی و افشاری راد، ۱۳۷۹، ص ۵۶۸).

از مجموع مقایسه تعاریف اصل و راهبرد، می‌توان اصل را قواعد عام و کلی دانست که اعم از راهبرد و روش است و راهبرد و روش برای تحقق اصول و قواعد استفاده می‌شود، چراکه طبق تعریف ژان شاتو اصل مفهومی کلی است که معیار و ملاک قرار می‌گیرد و نمی‌تواند جزئی و دارای مصداق معین باشد، ولی راهبرد، علم، فن و یا مجموعه عملیاتی است که جهت نیل به اهداف برنامه‌ریزی و به‌کارگیری می‌شود. به عبارت دیگر، اصل به‌عنوان یک مفهوم کلی‌تر، قواعد و مبناهای عام را شامل می‌شود که به‌عنوان معیار و ملاک عمل می‌کنند و راهبرد به‌عنوان ابزار یا مجموعه‌ای از عملیات، برای تحقق و رسیدن به اهداف براساس آن اصول کلی استفاده می‌شود.

۵-۱. مذاکره^۲

«مذاکره» معادل فارسی واژه عربی «مفاوضة» است. جوهری «فاوَصَ» را به معنای همراهی، موافقت و گفت‌وگو نمودن می‌داند (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۳، ص ۱۰۹۹). طریحی بیان می‌دارد که مفاوضه یعنی آن‌که هریک از طرفین مذاکره آنچه را نزدشان هست به طرف دیگر ارائه نمایند (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۲۲۳). ابن‌منظور نیز مذاکره را به معنای گفت‌وگو، مذاکره و تبادل نظر علما و دانشمندان می‌داند (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۷، ص ۲۱۰). در تعریف مذاکره آمده است:

» بحث و گفت‌وگوی شفاهی و کتبی بین دو یا چند دولت که بخواهند امری و یا عملی حقوقی را رتق و فتق و حل و فصل نمایند (آقابخشی و افشاری راد، ۱۳۷۹، ص ۳۸۵).

۲. راهبردهای قرآن کریم در مذاکره با دشمن

با تتبع در آیات قرآن کریم و منابع معتبر تفسیری، مجموعه‌ای از راهبردها در زمینه مذاکره با دشمن قابل استخراج است. این راهبردها را می‌توان در چهار دسته اصلی طبقه‌بندی کرد: راهبردهای پیش از مذاکره، راهبردهای زمان مذاکره، راهبردهای پس از مذاکره و راهبردهای مشترک میان این سه مرحله. واکاوی دقیق این چهارچوب‌ها و التزام به به‌کارگیری سنجیده آن‌ها در فرایندهای گفت‌وگویی، زمینه دستیابی حکومت‌ها و دولت‌های اسلامی به نتایج مطلوب‌تر و پایدارتر را فراهم می‌آورد. از این رو، در ادامه به تبیین هریک از این چهار محور و راهبردهای زیرمجموعه آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱-۲. راهبردهای پیش از مذاکره

راهبردهای پیش از مذاکره بر ایجاد زمینه‌ای استوار برای ورود به گفت‌وگو تمرکز دارند. در این مرحله، صلح‌طلبی و ترجیح شیوه‌های مسالمت‌آمیز بر تقابل، جهت‌گیری کلان را شکل می‌دهد و در کنار آن، شناخت دقیق دشمن و ارزیابی اهداف و توانایی‌های او ضرورت می‌یابد. تقویت عزت و اقتدار نیز به عنوان پشتوانه‌ای راهبردی، امکان آغاز مذاکره از موضعی قدرتمند و کم‌آسیب‌پذیر را فراهم می‌سازد.

۱-۱-۲. تقدم صلح‌طلبی بر ستیزه‌گرایی

در آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ» (بقره/۲۰۸)؛ «ای اهل ایمان! همگی در عرصه تسلیم و فرمان‌بری [از خدا] درآیید و از گام‌های شیطان پیروی نکنید، که او نسبت به شما دشمنی آشکار است»، «سِلْم» و «سَلَم» به معنای اسلام و صلح دانسته شده است (طوسی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۸۶؛ طبری، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۱۸۹) و آیه از مصادیق دال بر تقدم صلح‌طلبی بر ستیزه‌گرایی است (مراغی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۱۵)، زیرا تشکیل حکومت جهانی، همراه با صلح و آرامش و در پرتو ایمان ممکن خواهد بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۸۲ و ۸۳).

مطابق با آیه ۶۴ آل عمران، جامعه اسلامی برای پیشبرد اهدافش باید زمینه‌های مشترک با جوامع دیگر را کشف نماید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۵۹۵). به عبارت دیگر، جامعه اسلامی در روابط با دیگر جوامع باید از مسیر توافق وارد عمل شود و با جوامع و ادیان (الهی) دیگر متحد باشد. طبق شأن نزول آیه ۹۰ سوره نساء، پیامبر اکرم در مدینه از پیشنهاد انعقاد معاهده

صلح و ترک مخاصمه (بی طرفی) قبیله اشجع یا قبیله بنی مدلج استقبال نمود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۵۵ و ۵۶؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۵، ص ۳۷ و ۳۸؛ بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۱۴۶) و این آیه از تعرض به افرادی که اعلام بی طرفی نموده‌اند منع می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۵۷؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۵، ص ۳۱).

در آیه ۶۱ سوره انفال، «جنوح» به معنای میل و «سلم» و «سلم» به معنای صلح است و خداوند به جامعه اسلامی اجازه می‌دهد در صورت عاقلانه، منطقی و عادلانه بودن پیشنهاد صلح، آن را بپذیرند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۱۱۸؛ قطب، ۱۴۲۵، ج ۳، ص ۱۵۴۶؛ طوسی، بی تا، ج ۳، ص ۲۸۸؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۵۴۹). نیز از آیه برداشت می‌شود که اسلام جنگ را هرچند با کافران، مسئله ابتدایی نمی‌داند و درصدد است جنگ صورت نگیرد (قرشی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۱۶۰). طبق آیات ۲۸ تا ۳۱ نمل، روح اسلام و ایمان در نفی برتری جویی و استعمار و گرایش و تسلیم شدن در برابر قانون حق خلاصه می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۵، ص ۴۶۰).

۲-۱-۲. شناخت دشمن و طرف مذاکره

طبق آیه ۲۵ سوره انعام، رهبران الهی باید از روحیه دشمنان و مخالفان و ترفندهای آنان آگاه باشند و بدانند که روحیه انکار دشمنان تغییرناپذیر است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۶، ص ۶۱). طبق این آیه، دشمنان به شدت حق‌گریزند و در صورت به خطر افتادن منافع خود به تکذیب و دروغ‌پردازی رو می‌آورند. طبق آیه ۱۰۵ سوره بقره، عدم شناخت دشمن و ویژگی‌های جامعه شناختی و روان شناختی او باعث فریب خوردن و مغلوب شدن در برابر او خواهد شد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۳۵۴).

در این قسمت به منظور شناخت روحیات دقیق دشمنان، به مهم‌ترین ویژگی چهار گروه مذکور (کافران، مشرکان، منافقان و اهل کتاب) در قرآن کریم خواهیم پرداخت. با در نظر گرفتن هر سه گروه در جریان باطل و ذیل عنوان «عدو» و «دشمن» می‌توان مهم‌ترین ویژگی‌ها و خصلت‌های دشمنان را که می‌تواند در جریان روابط اجتماعی دولت اسلامی با آن‌ها تأثیرگذار باشد، به صورت ذیل جمع‌بندی نمود:

الف. لجوج، تقلیدکننده در باطل و گریزان از حق: آیه ۷ سوره بقره نشان‌دهنده ویژگی لجاجت کافران است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۱۲۹؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۵۳). آیه ۵ سوره فصلت و ۲۳ سوره زخرف نیز به این ویژگی اشاره دارد.

ب. مغرور و متکبر: مطابق آیه ۲۹ سوره مطففین، طغیان، غرور و خودبینی از ویژگی دشمنان است.

(مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۶، ص ۲۷۴) و آیه ۴۶ سوره مؤمنون به ویژگی استکبار و طغیان‌گری کافران اشاره می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۵، ص ۳۴).

ج. **اهل دنیا و بازدارنده از راه حق:** آیه ۲۶ سوره انعام به این ویژگی دشمنان اشاره دارد (طبری، ۱۴۱۲، ج ۷، ص ۱۰۹؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۴) و آیه ۳ سوره ابراهیم نیز از ویژگی دنیاطلبی آنان سخن می‌گوید (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۴۶۵؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۲، ص ۱۳).

د. **پیمان‌شکن و ناقض عهد:** آیه ۵۶ سوره انفال به این ویژگی دشمنان اشاره می‌کند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۸۴۹؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۱۱۲) و بیان می‌دارد که مصرّترین افراد در این ویژگی‌اند (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۳۰).

هـ. **به دنبال سلب ایمان مسلمانان:** آیه ۱۰۹ سوره بقره به این ویژگی دشمنان (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۳۶۰؛ مراغی، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۹۰) و علاقه‌شان به مسلط شدن بر مسلمانان (ابوزهره، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۶۰) اشاره دارد. آیه ۱۲۰ سوره بقره به ترس دشمنان از قدرت عقیده مسلمانان و تغییر میدان جنگ از عقیده به نظامی، سیاسی و... جهت فریب مسلمانان اشاره می‌کند (قطب، ۱۴۲۵، ج ۱، ص ۱۰۸).

و. **اهل خدعه، نیرنگ و سوگند دروغ:** آیه ۵۶ سوره توبه به ابزار کار دشمنان یعنی سوگند دروغ (مراغی، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۱۳۹) برای رسیدن به منفعت خود (قرشی ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۲۵۲) اشاره دارد. آیه ۱۴۲ سوره نساء به حيله‌گری و خدعه دشمنان اشاره می‌کند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۱۳۴).

۲-۱-۳. تقویت عزت و اقتدار

قرآن کریم برای رسیدن مسلمانان به موفقیت و نه‌راسیدن در شئون فردی و اجتماعی همواره آن‌ها را به توکل نمودن به خدا دستور داده و در کنار آن، جامعه اسلامی را به تقویت عزت و اقتدار سفارش نموده است، تا با حفظ این دو بال، از هیچ قدرتی نه‌راسند و از شر دشمنان و مستکبران در امان بمانند. در ادامه، سفارش‌های قرآن کریم به جامعه اسلامی را مطرح می‌نماییم:

■ **توکل به خدا:** آیه ۵۹ سوره عنکبوت بیان می‌دارد که خداوند تنها تکیه‌گاه و انگیزه حرکت مؤمنان در زندگی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۶، ص ۳۳۱) و آن‌ها مطمئن‌اند که خدا آن‌ها را از شر دشمن مصون می‌دارد (نهایندی، ۱۳۸۶، ج ۵، ص ۸۴). آیه ۳۸ سوره زمر به این مطلب اشاره دارد که مؤمنان تنها خدا را وکیل امور خود قرار داده‌اند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۷، ص ۲۶۷) و در وظایف خود کوتاهی نمی‌کنند (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۱۹، ص ۳۳۷ و ۳۳۸). در آیه ۶۳ سوره زمر، تعبیر «له مقالید» کنایه

از مالکیت و سلطه داشتن خدا بر آسمان‌ها و زمین است و بیان می‌دارد که مؤمنان به دلیل تسلیم بودن در برابر خدا در جهان به رستگاری می‌رسند (مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۱۱، ص ۵۲۷).
 علامه طباطبایی ذیل آیه ۳۸ سوره زمر بیان می‌دارد که آفرینش و تدبیر امور به دست خداوند است و پیامبر با بیان این عبارت، تنها خداوند را وکیل امور خود قرار می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۷، ص ۲۶۷). آیه ۵۱ سوره غافر نیز به نصرت حتمی مسلمانان از جانب خدا مبتنی بر مصلحت و حکمت الهی (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۸۲۰؛ حجازی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۳۱۰) در جوانب و شئون مختلف (در برابر دشمنان) اشاره دارد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۸۲۰).

■ **تقویت عزت معنوی و اقتدار مادی:** مطابق با آیه ۷۶ سوره اسراء و قصد جدی دشمنان بر فریب و استدراج رسول اکرم (در مرحله اول) و اخراج ایشان (در مرحله دوم و پس از موفق نبودنشان در فریب و استدراج رسول) (قطب، ۱۴۲۵، ج ۴، ص ۲۲۴۶)، می‌توان نتیجه گرفت که هدف دشمن نابود کردن اساس دین است و در این راه به کسی رحم نمی‌کند (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۱۰۲). بنابراین جامعه اسلامی باید بکوشد با پیشرفت در تمامی عرصه‌ها، مانع از استعمار و زیاده‌خواهی دشمنان شود. طبق آیه ۶۰ سوره انفال، جامعه اسلامی باید با تقویت تمام قوای خود، آمادگی مقابله با حمله‌های احتمالی دشمنان را داشته باشد، و در عصر حاضر، جوامع اسلامی باید به پیشرفته‌ترین سلاح‌ها و امکانات نظامی برای مقابله با دشمن دست یابند (مراغی، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۲۴). کلمه «قوة» با توجه به نکره بودنش در این آیه، تمام قدرت‌ها و نیروهایی که در پیروزی بر دشمن تأثیر می‌گذارد را در بر می‌گیرد و شامل تمام قدرت‌های مادی و معنوی می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۲۲۲؛ قطب، ۱۴۲۵، ج ۳، ص ۱۵۴۳-۱۵۴۴). این آیه به مؤمنان دستور می‌دهد تا به تهیه تدارکات جنگی در حدی که به آن احتیاج دارند و در دسترس دشمنان است، اقدام بورزند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۱۱۴ و ۱۱۵) و در همه شئون مادی، مالی، رسمی و... و در همه زمان‌ها اعم از صلح و جنگ، به تقویت قوای خود مبادرت ورزند تا سپاه اسلام در نهایت آمادگی باشد (حجازی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۸۴۱). آیه ۱۳۹ سوره نساء به مسلمانان هشدار می‌دهد عزت خود را در همه شئون اعم از فرهنگی، اقتصادی، نظامی، سیاسی و... در درگاه خدا جست‌وجو نمایند، چراکه عزت و قدرت دشمنان محدود و وابسته به قدرت الهی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۱۷۱).

۲-۲. راهبردهای زمان مذاکره

راهبردهای زمان مذاکره بر هدایت هوشمندانه و متوازن گفت‌وگو تأکید دارند. در این مرحله، رعایت احترام متقابل و تأکید بر مشترکات، فضایی سازنده برای تعامل ایجاد می‌کند، درحالی‌که صلابت در مواضع همراه با انعطاف‌پذیری و شفافیت و صداقت در بیان مطالبات، اصول اساسی مذاکرات را تضمین می‌کند. همچنین مذاکره از موضع اقتدار، توجه به مصالح مسلمانان و ثبت مکتوب مفاد و نتایج، چهارچوبی مستحکم و قابل اتکا برای تحقق اهداف راهبردی فراهم می‌آورد.

۲-۲-۱. رعایت احترام متقابل

طبق آیات ۴۶ و ۴۷ سوره مریم، سلام و ادب عادت بزرگواران است. حضرت ابراهیم (ع) با تقدیم سلام در پاسخ به توهین آزر، جهالت او را جبران نمود (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۴، ص ۶۰). برابر با آیه ۴۴ سوره طه، خداوند هنگام فرستادن حضرت موسی (ع) و هارون به سوی فرعون، به بیان صریح و قاطع مطالب همراه با نرمی و ملایمت در گفت‌وگو با فرعون دستور می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۳، ص ۲۰۸)، زیرا راه معالجه استکبار و طغیان، داشتن سعه صدر و قول لین در مواجهه با آن‌هاست (مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۷، ص ۱۰۷).

در آیه ۱۰۸ سوره انعام، خداوند از دشنام دادن به معبودان کافران باز می‌دارد، چراکه روش اسلام، روشی منطقی و استدلالی است و دشنام دادن به معبودان کفار باعث لجاجت بیشتر کافران و توهین آن‌ها به ساحت مقدس پروردگار خواهد شد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۵، ص ۳۹۴؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۵۳۷؛ مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۳، ص ۱۵۷). مطابق آیه ۴۶ سوره عنکبوت، خداوند مؤمنان را به «جدال احسن» با اهل کتاب دستور می‌دهد. جدال احسن گفت‌وگویی است که در آن طعنه، اهانت و استهزا نیست، بر اساس محبت و برهان است و انگیزه اصلاحی دارد (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۷، ص ۱۵۳). این گفت‌وگو باید به گونه‌ای باشد که نشانه ضعف مسلمانان نباشد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۱۳۷ و ۱۳۸).

۲-۲-۲. تأکید بر مشترکات

آیه ۶۴ سوره آل عمران، مبانی و اصول مشترک اهل کتاب با مسلمانان را یادآوری می‌نماید، چراکه توجه به مسائل مشترک جوامع می‌تواند در رسیدن به توافق راهگشا و مؤثر باشد (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۶، ص ۷۸). مطابق با آیه ۴۷ سوره طه، حضرت موسی (ع) در گفت‌وگو با فرعون، از تعبیر «پروردگار ما» استفاده کرد تا عواطف فرعون را به سوی پروردگار «مشترک» منعطف کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱،

ج ۱۳، ص ۲۱۰؛ قطب، ۱۴۲۵، ج ۴، ص ۷). از آیه ۴۶ سوره عنکبوت برداشت می‌شود که دین مبین اسلام دیدگاهی فراتر از دیدگاه‌های سطحی، ملی، منطقه‌ای و قومی دارد و به دنبال آن است که تمام روابط جوامع و انسان‌ها به دور از تعصبات نادرست باشد. لذا در گفت‌وگو با ادیان و جوامع دیگر لازم است به مسائل مشترک توجه شود (قطب، ۱۴۲۵، ج ۵، ص ۲۷۴۵).

۲-۳. انعطاف‌پذیری در عین صلابت

طبق آیه ۹ سوره قلم، به جامعه اسلامی اجازه تسامح، سازش و تساهل در مسائل اصلی و پذیرش پیشنهادهای انحرافی و اصول‌ستیز داده نشده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۴، ص ۳۸۴؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۲۱، ص ۱۸۴). انعطاف‌پذیری در مذاکرات از حالت‌های گوناگونی برخوردار است. گاهی این انعطاف‌پذیری به نحوه گفت‌وگو با دشمنان و طرف مذاکره برمی‌گردد، مانند تعامل نرم خویانه موسی (ع) و هارون با فرعون و استفاده از تعبیر «إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ» جهت برانگیختن عواطف وی. با این حال، گفت‌وگو و تعامل با نرمی و لطافت منافاتی با قاطعیت ندارد (قزائتی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۳۴۹). حالت دیگر انعطاف‌پذیری در مذاکرات، کوتاه آمدن نسبت به برخی مسائل است، مانند زمان مذاکره، برخی خواسته‌ها، چشم‌پوشی از برخی اشتباه‌های طرف مقابل حین مذاکره. گاه دشمن به دنبال آن است تا با بهانه‌جویی نسبت به نبود یک سری امتیازات، از ادامه مذاکرات سر باز زند، چنان‌که طبق آیات ۵۸-۶۰ سوره طه، فرعون زمان دیگری را برای ادامه مذاکره و مقابله با معجزات موسی (ع) پیشنهاد داد و حضرت نیز با پیشنهاد وی موافقت کرد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۳، ص ۲۳۰).

مطابق با آیات ۲۸-۴۴ سوره نمل، سلیمان نبی (ع) قوم سبا را تهدید به حمله نظامی نمود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۵، ص ۴۶۱ و ۴۶۲). ملکه سبا و پیروانش پس از مشاهده برخورد قاطع ایشان تصمیم گرفتند حضوراً خدمت حضرت برسند و پیامبر خدا از اقدام آن‌ها استقبال نمود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۵، ص ۴۶۷). از آیه ۶ سوره توبه برداشت می‌شود که گاهی در ارتباط با مشرکان و دشمنان باید نرمش را با قاطعیت و سخت‌گیری تلفیق کرد تا شرایط برای همراهی و پیوستن آن‌ها به حق فراهم شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۲۹۳ و ۲۹۴).

۲-۴. شفافیت و صداقت در مذاکره

با تدبیر در آیات ۴۷ و ۴۸ سوره طه برداشت می‌شود که موسی (ع) و هارون برای مذاکره با

فرعون به مصر رفتند (قطب، ۱۴۲۵، ج ۴، ص ۷؛ مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۷، ص ۱۷۲) و در کمال شفافیت و اقتدار، مطالب خود را بیان نمودند. طبق آیات ۱۱۱-۱۱۴ سوره شعراء نوح (ع) در کمال صراحت، درخواست مستکبران را مبنی بر طرد مستضعفان و تهیدستان (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۵، ص ۲۸۲) رد کرد و راضی نشد آیین و منش او استکبارپسند باشد (مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۹، ص ۸۳). بنابراین مسلمانان باید با پیشنهادهای و توقعات نابجای دشمنان قاطعانه برخورد نمایند. طبق آیه ۱۶۱ سوره آل عمران، خداوند هشدار می دهد خیانت، هر مقدار که باشد، در قیامت بازخواست خواهد شد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۱۵۲). لذا جوامع اسلامی در روند مذاکره، ضمن رعایت شفافیت و صداقت، باید از حيله و خیانت دوری کنند.

۲-۵. مکتوب نمودن مفاد و نتایج مذاکرات

مکتوب شدن توافق نامه ها و معاهدات باعث می شود دولت ها ضمن داشتن سند محکم از توافق نامه، به عهدهای خود پایبند باشند و از خیانت در پیمان ها دوری نمایند. آیه ۲۸۲ سوره بقره، مقررات دقیقی را برای قراردادهای و امور تجاری بیان کرده است تا از نزاع میان مردم جلوگیری کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۳۸۳). از این که طولانی ترین آیه قرآن در خصوص تنظیم قراردادهای حقوقی و مالی است، این مطلب را می توان برداشت کرد که خداوند متعال به قانونمند کردن جوامع انسانی و دینی بسیار اهمیت می دهد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۳۴۵). همچنین از آیه، لزوم شهادت گرفتن و مکتوب نمودن هرگونه قرارداد با کفار و مشرکان را می توان برداشت نمود (راوندی، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۳۷۹؛ گلیپایگانی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۲۲۷).

۲-۶. در نظر داشتن مصالح مسلمانان

جوامع اسلامی برای داشتن ارتباطی مفید و مؤثر با کشورها و جوامع دیگر باید این ارتباط را بر مبنای اصول و مبانی دینی و قانونی جامعه خود تنظیم کنند و مصالح جامعه شان را مدنظر داشته باشند تا آسیب و خطری متوجه آن نشود. برای داشتن ارتباط و مذاکره مطلوبی که منجر به حفظ مصالح اسلام باشد، لازم است سه امر زیر رعایت شود:

- **منجر نشدن مذاکره به سلطه دشمن (نفی سیل):** طبق آیه ۱۴۱ سوره نساء، بر مسلمانان واجب است تا استقلال خود را در همه عرصه های اجتماعی حفظ کنند و از پذیرش هر قراردادی که راه نفوذ و سلطه دشمن را باز می کند اجتناب ورزند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۳۴۲؛ فضل الله،

۱۴۱۹، ج ۷، ص ۵۱۴). این آیه عمومیت دارد و شامل هر نوع برتری مؤمنان بر کافران می‌شود، چه از نظر فقهی و شئون اجتماعی و چه از نظر برتری در دنیا و آخرت (جعفری، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۵۹۷). آیه ۱۱۳ سوره هود نیز مسلمانان را از رکون (دلگرمی) به کافران منع می‌دارد. «رکون» را به این معانی دانسته‌اند: دلگرم شدن (طوسی، بی‌تا، ج ۶، ص ۷۸)؛ تمایل نشان دادن (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۵، ص ۳۰۶)؛ موافقت نمودن و تمایل نشان دادن (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۱۱، ص ۳۴۱)؛ اعتماد کردن (مراغی، بی‌تا، ج ۱۲، ص ۹۲؛ قطب، ۱۴۲۵، ج ۴، ص ۱۹۳) و اعتماد توأم با میل (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۱، ص ۵۰). میل و تکیه نکردن به ستمکاران به معنای حفظ استقلال و منافع اسلام در ارتباط با دشمنان است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۹، ص ۳۱۹). برخی وجه جامع معانی ذکرشده برای واژه «رکون» و «رکن» را «اعتماد و اتکا» دانسته‌اند، زیرا اعتماد و اتکا به بیگانگان و دشمنان زمینه وابستگی به آن‌ها و پذیرش عقاید و باورهایشان را رقم می‌زند و باعث ذلت و خواری مسلمانان می‌گردد (خالقی بایگی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۷۰). طبق این آیه، جامعه قوی و پیشتاز باید در همه شئون خود مستقل باشد، رابطه‌اش با جوامع دیگر را بر مبنای منافع متقابل قرار دهد و از وابستگی به جوامع دیگر به دور باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۹، ص ۲۶۲).

منجر نشدن مذاکره به رابطه ولایی (دوستی) با دشمن: طبق آیه ۱۱۸ سوره آل عمران، خداوند مسلمانان را از داشتن رابطه دوستی با کافران و بیان رازها به آنان منع کرده است. «بطانة» در «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا» به معنای لباس زیرین است و در اینجا کنایه از «محرم اسرار» (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۲۳۳؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۶۳). از این آیه استفاده می‌شود که دشمنان لحظه‌ای در توطئه و فساد در جامعه اسلامی کوتاهی نمی‌کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۶۳). دشمنان همواره درصدد ایجاد فساد فکری و زحمت‌آفرینی برای مسلمانان اند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۲۳۴-۲۳۵). لذا می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که مسلمانان و جوامع اسلامی نباید از کافران و مستشاران خارجی، در مناصب و مقامات استفاده نمایند (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۵۹۰).

مطابق با آیه ۵۴ سوره مائده، رفتار مسلمانان با کافران باید رفتاری همراه با عزت، اقتدار و سرسختی باشد (مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۲، ص ۴۰۶). در آیه ۱۴۹ سوره آل عمران، خداوند نسبت به خطر وابستگی به کافران و پیامد ارتجاع [از اصول اعتقادی و مکتبی] و زیان‌کاری هشدار می‌دهد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۲۹۰؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۱۲۴). از آیه ۱۰۹ سوره بقره برداشت

می شود که دشمنان درصدد هستند جامعه اسلامی را به انحراف و ارتجاع بکشانند و مانع پیشرفت آن شوند (مراغی، بی تا، ج ۱، ص ۱۹۰؛ فضل الله، ۱۴۱۹، ج ۲، ص ۱۶۷). میل نکردن و تکیه نمودن به ستمکاران در آیه ۱۱۳ سوره هود به معنای خودداری از اطاعت ستمکاران و داشتن رابطه دوستی با آنهاست (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۹، ص ۳۱۹). از آیات ۲۸ سوره آل عمران و ۵۱ سوره مائده چنین برداشت می شود که صرف دوستی با کافران و دشمنان به شرط آن که منجر به «ولایت محبت و مودت»، «ولایت تصرف» و «ولایت نزدیکی و ارتباط با دشمنان» نگردد مانعی ندارد (بوژمهرانی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۱۴۰-۱۴۵).

■ **منجر نشدن مذاکره به ظلم و تقویت ظلم:** طبق آیه ۱۱۳ سوره هود، یکی از مصادیق و معانی تمایل نشان ندادن، شرکت نکردن در ستم های ستمگران و ظالمان است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۹، ص ۳۱۹). در این آیه، نتیجه اعتماد و تمایل به دشمن، اظهار رضایت به درستی ظلم ستمکاران و تبعیت نمودن از آنان و شراکت با آنها در انجام ستم ها اعلام شده است (مراغی، بی تا، ج ۱۲، ص ۹۳؛ قطب، ۱۴۲۵، ج ۴، ص ۱۹۳۲) و حاصل این تبعیت و مشارکت در شئون مختلف، تقویت توان ظالمان و افزایش ظلم خواهد بود (فضل الله، ۱۴۱۹، ج ۱۲، ص ۱۴۲). طبق آیه ۲ سوره مائده، لازم است رفتار کشورهای اسلامی در صحنه بین المللی در راستای حمایت از مظلوم و محکوم نمودن ظالم باشد و حاصل تحقق اصل «تعاون در نیکی ها» در مقیاس جهانی و بین المللی برجیده شدن بساط ظلم و استعمار از جهان خواهد بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۲۵۴). طبق آیه ۸ سوره مائده، جامعه اسلامی باید در سیاست گذاری ها و قانون گذاری ها، و در برخورد با انسان ها و جوامع دیگر، اصل عدالت را مدنظر قرار دهد (قطب، ۱۴۲۵، ج ۲، ص ۸۵۲).

۲-۷. انجام مذاکره از موضع عزت و اقتدار

کشورهای اسلامی برای داشتن ارتباطی مفید و مؤثر با دشمنان و کشورهای دیگر باید خود را بی نیاز از طرف مقابل و مقتدر در برابر آنها نشان دهند تا دشمنان نتوانند از احساس ضعف آنها سوءاستفاده نمایند. آیه ۷ سوره منافقون به این مطلب اشاره دارد که تنها راه رسیدن مسلمانان به اقتدار و عزت آن است که امید و توکلشان در همه شئون زندگی به خداوند باشد (قطب، ۱۴۲۵، ج ۶، ص ۳۵۷۹). نیز این آیه مسلمانان را از قصدها و نیات شوم دشمنان آگاه می سازد و آنها را به حفظ استقلال در تمام شئون اقتصادی، سیاسی و... مبنی بر اعتماد و اتکا به خداوند متعال دعوت

می‌کند (مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۱۵، ص ۴۲۳)، زیرا مراقبت از استقلال جامعه اسلامی منجر به حفظ عزت و اقتدار آن خواهد شد.

طبق آیه ۳۱ سوره نمل، سلیمان (ع) در نامه‌ای کوتاه، از موضع اقتدار و صلابت، ملکه سبا را به پذیرش صلح و تسلیم شدن فراخواند (قطب، ۱۴۲۵، ج ۵، ص ۲۶۳۹-۲۶۴۰). تهدید سفیران قوم سبا به حمله نظامی در پاسخ به ارسال هدیه ملکه‌شان (آیه ۳۷ سوره نمل)، نشان از دومین حرکت مقتدرانه ایشان در مذاکره دارد (قطب، ۱۴۲۵، ج ۵، ص ۲۶۴۱) و علت حرکت ملکه سبا به سوی سلیمان (ع) را حاکی از عظمت حکومت حضرت دانسته‌اند (بروجردی، ۱۳۶۶، ج ۵، ص ۱۲۲). طبق آیه ۷۱ سوره یونس، حضرت نوح (ع) با شجاعت و اقتدار در برابر دشمنان ایستادگی نمود و دشمن را به جمع نمودن تمام قوای مادی و معنوی برای ایستادگی در برابر دعوت الهی خویش دعوت کرد (مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۴، ص ۴۲۵). برابر با آیات ۴۷ و ۴۸ سوره طه، موسی (ع) و هارون در مواجهه با فرعون، خواسته خود مبنی بر آزادسازی بنی اسرائیل از اسارت را در کمال اقتدار مطرح نمودند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۵، ص ۳۴۹). طبق نظر مراغی، منشأ انجام مذاکره مقتدرانه با دشمن و نهرا سیدن از قدرت او، توجه به عزت و قدرت نامتناهی خداوند است (مراغی، بی‌تا، ج ۱۶، ص ۱۱۴).

۲-۳. راهبردهای پس از مذاکره

آنچه راهبردهای پس از مذاکره بر آن تأکید دارند حفظ منافع و امنیت طرف مذاکره‌کننده است. در این مرحله، پایش رفتار طرف مقابل و مقابله به مثل در صورت بدعهدی یا نقض توافق، ابزاری برای تضمین پایبندی به تعهدات است. این رویکرد ضمن حفظ عزت و اقتدار، امکان مدیریت شرایط پس از مذاکره و پیشگیری از سوءاستفاده دشمن را فراهم می‌کند.

۲-۳-۱. مقابله به مثل در صورت بدعهدی و خیانت طرف مذاکره

مطابق آموزه‌های اسلام، کشورهای اسلامی باید اصل «مقابله به مثل» را سرلوحه کار خود قرار دهند و از ظلم و تعدی به جوامع دیگر بپرهیزند. طبق آیه ۱۹۴ سوره بقره، جهاد ابتدایی ناپسند است، ولی اگر در پاسخ به تجاوز دیگران باشد، پسندیده است، زیرا منجر به پذیرفتن ظلم ستمگران می‌شود (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۶۳). این آیه منحصر به قصاص در قتل و جنایت نیست، بلکه امور مالی و سایر حقوق را نیز در بر می‌گیرد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۳۳) و به

مسلمانان اجازه می‌دهد که با ستمگران به اندازه تجاوزشان مقابله نمایند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۳۳). به عبارت دیگر، حقوق افراد و جوامع تا زمانی محترم است که به آن حقوق پایبند باشند (مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۳۴۳).

طبق آیه ۱۲۶ سوره نحل، مقابله به مثل حق مسلم و طبیعی مظلومان و انسان‌هاست (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۱۱، ص ۳۵۹). از تدبیر در آیه ۶۰ سوره حج برداشت می‌شود که علت عقوبت و قصاص باید تجاوز و تعدی دشمن باشد و جامعه اسلامی حق ندارد از روی دشمنی و گردن‌کشی به قصاص رو آورد (قطب، ۱۴۲۵، ج ۴، ص ۲۴۳۹). بنابر آیه ۱۲ سوره توبه، جامعه اسلامی باید در صورت پیمان‌شکنی دشمنان، پیمان‌های بسته شده را بی‌ارزش بداند و آن را نقض کند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۸، ص ۱۵۸-۱۵۹). برابر با آیه ۵۸ سوره انفال، جامعه اسلامی حق دارد در صورت مشاهده رفتارهایی از دشمنان که نشان‌دهنده خیانتشان به معاهده است، عهدنامه را به طور علنی و به دور از فریب و خیانت نقض نماید (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۱۱۳؛ قطب، ۱۴۲۵، ج ۳، ص ۱۵۴۳؛ مراغی، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۲۲)، زیرا دشمنان اولین تحرکات خلاف مفاد قرارداد را به قصد نقض پیمان انجام داده‌اند و پاسخ جامعه اسلامی مبتنی بر «اصل مقابله به مثل» است (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۱۰، ص ۴۰۵؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۱۱۳).

۲-۴. راهبردهای مشترک میان سه مرحله

راهبردهای مشترک میان سه مرحله مذاکره بر «حفظ هوشیاری، پرهیز از اعتماد ساده‌لوحانه و دوری از حيله و خیانت» تأکید دارند. در همه مراحل، این اصول زمینه تصمیم‌گیری درست و مدیریت هوشمندانه در تعامل با دشمن را فراهم می‌کنند و در کنار سپردن امور به خدا، ثبات راهبردی و اخلاقی مذاکره را تضمین می‌نمایند.

۲-۴-۱. حفظ هوشیاری در برابر دشمن و عدم اعتماد به او

مسئولان جامعه اسلامی موظف‌اند پس از انجام مذاکره، حرکات دشمنان را با نهایت دقت و هوشیاری زیر نظر گیرند، مراقب روحیه خیانت و فتنه‌انگیزی آنان باشند و از اعتماد کامل به آن‌ها خودداری نمایند. در آیه ۷۱ سوره انفال به سابقه تاریخی خیانت دشمنان به جامعه اسلامی اشاره شده است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۸، ص ۱۳۰). آیه ۱۰۲ سوره نساء حاکی از توطئه‌ها و نقشه‌های پنهانی

دشمنان برای ضربه زدن به مسلمانان است (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۴۷). بنابراین جامعه اسلامی باید همواره هوشیار باشد و عوامل غفلت را از خود دور سازد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۲۷۳).

آیه ۲ سوره ممتحنه تذکر می‌دهد که مذاکره با دشمنان اندک تأثیری در انگیزه دشمنی آنان ندارد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۳۱۸)، چرا که دشمنان به دنبال تسلط همه جانبه بر جامعه اسلامی و ضربه به آن هستند (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۹، ص ۵۷۶) و ابراز مودت آنان ظاهری و از خوف قدرت جامعه اسلامی است (مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۱۵، ص ۳۰۲؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، ص ۲۲۸). طبق آیه ۱۲۷ سوره اعراف، روش دشمنان و استعمارگران رو آوردن به مبارزه‌های ریشه‌ای و عمیق است تا به وسیله آن، قدرت جامعه توحیدی را از ریشه نابود کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۳۰۹؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۷، ص ۲۰۶).

همچنین جامعه اسلامی موظف است پس از مذاکره با دشمنان، مراقب روابط منافقان داخلی و دشمنان خارجی نیز باشد، چرا که طبق آیه ۱۱ سوره حشر، همواره منافقانی در جوامع اسلامی زندگی می‌کنند که با دشمنان روابط مخفیانه و خائنه دارند و سرمایه امید آن‌ها ایند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۳، ص ۵۲۷) و مطابق آیه ۴ سوره منافقون، هدف منافقان (دشمنان داخلی) بر هم زدن اتحاد و سلامت جامعه اسلامی است. لذا نباید اسرار کشور را در اختیار آنان قرار داد (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۲۲، ص ۲۳۱).

۲-۴-۲. دوری از حيله و خيانت

از آیه ۵۲ سوره یوسف برداشت می‌شود که خداوند متعال از خیانت و حيله به دیگران بیزار است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۱۰، ص ۱۱۰؛ سبزواری، ۱۴۰۶، ج ۴، ص ۵۰) و با پرده برداری از مکر و حيله خیانت‌کاران خیانتشان را بی نتیجه گذاشته است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۱۰، ص ۱۱۰؛ مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۵، ص ۲۱۸) و آن‌ها را در مقابل دیگران خوار و ذلیل می‌نماید (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۱۲، ص ۲۲۵).

خیانت و امانت در مفهوم قرآنی، تمام شئون زندگی انسان‌ها اعم از اقتصادی، سیاسی، نظامی و... را شامل می‌شود (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۸، ص ۶۵). در آیه ۱۶۱ سوره آل عمران خداوند پیامبر [و پیروانش] را از خیانت نمودن باز داشته است و هشدار می‌دهد که خیانت، هر مقدار که باشد، در قیامت بازخواست خواهد شد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۳۱۷).

۲-۴-۳. سپردن کارها به خداوند

طبق آیه ۶۲ سوره انفال، جوامع اسلامی باید به وظیفه خود (پذیرش پیشنهاد صلح دشمنان در عین هوشیاری) عمل نمایند و از فریب دشمن نهراسند، چرا که خداوند متعال پشتیبان جامعه

اسلامی است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۱۱۸؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۱۸، ص ۱۱۵-۱۱۶؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۲۳۱). طبق آیه ۳۰ سورة انفال، خداوند پیوسته طرف داران حق را حمایت می‌کند و هر جا لازم باشد، حيله و مکر دشمنان را آشکار و نقش بر آب می‌نماید (مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۴، ص ۴۶) و امروزه نیز برنامه‌ها و مکرهای استکبار جهانی و صهیونیسم در کشورهای اسلامی [جهت نابودی اسلام] در نهایت به نفع مسلمانان خواهد شد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۸، ص ۷۱)، زیرا خداوند متعال مکرها و برنامه‌های دشمنان را خنثی و بی‌نتیجه خواهد ساخت.

نتیجه‌گیری

مذاکره یکی از مهم‌ترین و متداول‌ترین ابزارهای دیپلماسی جهت حل و فصل اختلاف‌ها و دستیابی به منافع و مطالبات دولت‌ها و کشورهاست. با تتبع در آیات قرآن کریم، تفاسیر و معاجم قرآنی می‌توان برای انجام مذاکره مطلوب حکومت اسلامی با دیگر دولت‌ها و حکومت‌ها اصول و راهبردهای ذیل را پیشنهاد و ارائه کرد:

راهبرد مذاکره با دشمن از منظر قرآن کریم ذیل چهار عنوان راهبردهای قبل از مذاکره، راهبردهای زمان مذاکره، راهبردهای پس از مذاکره و راهبردهای مشترک میان این سه مرحله تبیین و تقسیم‌بندی می‌شوند. همچنین این راهبردهای چهارمرحله‌ای را می‌توان از منظر قرآن کریم مطابق با مستندات این پژوهش، ذیل چهار اصل توحید و ولایت؛ عزت و اقتدار؛ عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی؛ و حکمت و مصلحت تقسیم و جمع‌بندی کرد.

الف. بنابر اصل توحید و ولایت، کشورهای اسلامی باید به‌گونه‌ای در مذاکره حضور یابند که معاهده و توافق‌نامه‌شان در نهایت منجر به خروج از سایه توحید و قرار گرفتن ذیل پرچم طاغوت و دشمنان نشود. سه راهبرد از راهبردهای ذکرشده ذیل «اصل توحید و ولایت» قرار دارند: الف. سپردن کارها به خداوند (اتکا به قدرت الهی)؛ ب. منجر نشدن مذاکره به سلطه دشمنان و مستکبران (نفی سبیل)؛ ج. منجر نشدن مذاکره به رابطه ولایی با دشمنان و مستکبران (التزام به قاعده تولی و تبری).

ب. طبق اصل عزت و اقتدار، مذاکره کشورهای اسلامی با دشمن باید چنان باشد که در همه مراحل، ضمن حفظ شدن اقتدار اسلام و جامعه اسلامی، زمینه و لوازم مذاکره مطلوب برای دستیابی به اهداف حکومت اسلامی فراهم آید. راهبردهایی که التزام به آن‌ها طبق این اصل

ضروری‌اند عبارت‌اند از: الف. تقویت عزت معنوی و اقتدار مادی؛ ب. انجام مذاکره از موضع اقتدار و بیان صریح مفاد؛ ج. مقابله به مثل.

ج. بنابر اصل عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی، کشورهای اسلامی در همه زمینه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و دیگر عرصه‌ها باید همواره به دنبال عدالت‌طلبی باشند. در مذاکره نیز این اصل همواره ثابت است. بنابراین در ابتدای امر، دولت‌های اسلامی باید درصدد برقراری صلح و مسالمت باشند و هنگام توافق باید از پذیرش معاهداتِ ظلم‌آور پرهیزند. راهبردهای این اصل عبارت‌اند از: الف. تقدم صلح‌طلبی بر ستیزه‌گرایی؛ ب. رعایت احترام متقابل؛ ج. منجر نشدن مذاکره به ظلم و تقویت ظالم.

د. طبق اصل مهم حکمت و مصلحت، دولت‌های اسلامی موظف‌اند در همه مراحل مذاکره به گونه‌ای عمل نمایند که ضرری به جامعه و حکومت اسلامی وارد نشود، و بلکه توافقی به گونه‌ای باشد که باعث کسب حداکثری امتیازها و رفع حداکثری نیازهای دولت اسلامی گردد. راهبردهای این اصل عبارت‌اند از: الف. مکتوب کردن وظایف و نتایج؛ ب. توجه به گفت‌وگوهای مقدماتی؛ ج. تأکید بر مشترکات؛ د. استفاده از فرصت‌های ایجادشده بر اثر مذاکره؛ ه. انعطاف‌پذیری در عین صلابت؛ و. حفظ هوشیاری در برابر دشمن و عدم اعتماد به او؛ ز. دوری از حيله و خیانت.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان از هر گونه جعل و سرقت علمی و هر گونه سوءرفتار پژوهشی اجتناب کرده و نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع را تأیید می‌کنند.

مشارکت نویسندگان

در این مقاله نویسنده اول ۷۰ درصد مقاله (احصا و استخراج داده‌ها و تحلیل مطالب) را انجام داده و نویسنده دوم مسئولیت اصلاح تحلیل‌ها و نظارت بر الگوی استخراجی داده‌ها را به عهده داشته است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند در نگارش این مقاله هیچ گونه تضاد منافی ندارند.

حامی مالی

جهت انجام مقاله و پژوهش حاضر هیچ گونه کمک مالی مشخصی از نهادهای مالی دولتی، تجاری و غیرانتفاعی دریافت نشده است.

سپاسگزاری

بر خود وظیفه می‌دانیم از همه بزرگوارانی که در مقاطع تحصیلی مختلف، حق تعلیم برگردن ما دارند، کمال تشکر را داشته باشیم.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم (ترجمه حسین انصاریان).
۱. آقابخشی، علی؛ افشاری راد، مینو. (۱۳۷۹ ش). **فرهنگ علوم سیاسی**. تهران: چاپار.
۲. آلاذپوش، علی؛ توتونچیان، علیرضا. (۱۳۷۲ ش). **دیپلمات و دیپلماسی**. تهران: وزارت امور خارجه.
۳. ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۴۲۰ ق). **تفسیر التحرير و التتویر (تفسیر ابن عاشور)**. بیروت: مؤسسة التاريخ العربی.
۴. ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴ ق). **معجم مقاییس اللغة**. قم: مکتب الإعلام الإسلامی.
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ ق). **لسان العرب**. بیروت: دار صادر.
۶. ابوزهره، محمد. (بی تا). **زهرة التفاسیر**. بیروت: دار الفکر.
۷. احمدی اصلان شاه، فروزان. (۱۳۹۶ ش). **گونه شناسی مذاکرات سیاسی و گفتگوهای اجتماعی و فرهنگی رسول خدا (ص) (فاطمه جان احمدی)**. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء، دانشکده ادبیات.
۸. اخوان کاظمی، بهرام. (۱۳۹۸ ش). **دیپلماسی و رفتار بین المللی در اسلام**. تهران: سمت.
۹. ازهری، محمد بن احمد. (۱۴۲۱ ق). **تهذیب اللغة**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۰. اسمعیلی خسروآبادی، مریم. (۱۳۹۵ ش)، **مذاکره با دشمن از منظر قرآن و نهج البلاغه (عبدالرحیم سیاح)**، پایان نامه کارشناسی ارشد، مرکز دزفول، دانشکده اصول دین.
۱۱. بحرانی، هاشم بن سلمان. (۱۴۱۵ ق). **البرهان فی تفسیر القرآن**. قم: مؤسسة البعثة.
۱۲. بروجردي، محمد ابراهیم. (۱۳۶۶ ش). **تفسیر جامع**. تهران: کتابخانه صدر.
۱۳. بوژمهرانی، حسن؛ کھساری، رضا؛ ایروانی، جواد؛ صابریان، علیرضا. (۱۴۰۱ ش). **محدوده چالش و تعامل با بیگانگان در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن و حدیث**. **آموزه های قرآنی**، ۱۹ (۳۵)، ۱۳۵-۱۵۸. <https://doi.org/10.30513/qd.2021.1863.1381>
۱۴. جعفری، یعقوب. (۱۳۷۶ ش). **تفسیر کوثر**. قم: هجرت.
۱۵. جواد آملی. عبدالله (۱۳۹۷ ش). **روابط بین الملل در اسلام**. قم: نشر اسراء.
۱۶. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶ ش). **الصحاح، تاج اللغة و صحاح العربیة**. بیروت: دار العلم للملایین.
۱۷. حجازی، محمد محمود. (۱۴۱۳ ق). **التفسیر الواضح**. بیروت: دار الجیل.
۱۸. خاتمی، احمد (۱۳۸۶ ش). **فرهنگ نامه موضوعی قرآن کریم**. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۹. خالقی بایگی، عزیز؛ رجائی پور، مصطفی؛ احمدی، حسین. (۱۳۹۸ ش). **نفی سلطه گری و سلطه پذیری در آیات ۲۷۹ بقره، ۱۴۱ نساء و ۸۳ قصص**. **آموزه های قرآنی**، ۱۶ (۳۰)، ۱۵۵-۱۸۰. دسترس پذیر در: https://qd.razavi.ac.ir/article_284.html

۲۰. خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۰ش). راهبردهای سیاست خارجی برگرفته از بیانات مقام معظم رهبری. تهران: انقلاب اسلامی.
۲۱. خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۱۷ق). بحث حول الصابئة. قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع). دسترس پذیر در: https://www.ghbook.ir/index.php?option=com_dbook&task=view-book&book_id=9605&lang=fa
۲۲. خرمشاهی، بهاء الدین. (۱۳۷۶ش). دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی. تهران: دائرة المعارف قرآنی.
۲۳. خزائی، احمد رضا. (۱۳۹۳ش). دیپلماسی پیامبر (ص) و ابزارهای توسعه روابط بین الملل با سایر دولت ها. پژوهش نامه روابط بین الملل، ۷ (۲۸)، ۱۰۳-۱۳۲. دسترس پذیر در: https://journals.iau.ir/article_511101.html
۲۴. ذوقی، امیر. (۱۳۹۸ش). درآمدی بر جایگاه صلح و جنگ در قرآن و سیره نبوی. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۲۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). مفردات ألفاظ القرآن. بیروت: دار القلم.
۲۶. راوندی، قطب الدین سعید بن عبدالله. (۱۴۰۹ق). فقه القرآن. (تحقیق و تصحیح سید احمد حسینی). قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
۲۷. رضائی، احمد (۱۳۹۶). مذاکره سیاسی در اسلام، اهداف، اصول، روش ها. قم: زمزم هدایت.
۲۸. بان رضایی اصفهانی، محمد علی. (۱۳۸۷ش). تفسیر قرآن مهر. قم: پژوهش های تفسیر و علوم قرآن.
۲۹. زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ق). الکشاف. بیروت: دار الکتاب العربی.
۳۰. سبزواری، محمد. (۱۴۰۶ق). الجدید فی تفسیر القرآن المجید. بیروت: دار التعارف للمطبوعات.
۳۱. شاتو، ژان. (۱۳۶۹ش). مریان بزرگ، (ترجمه غلامحسین شکوهی). تهران: دانشگاه تهران.
۳۲. شبان نیا رکن آبادی، قاسم. (۱۳۹۵ش). شاخصه های مذاکره مطلوب اسلامی در حل و فصل منازعات سیاسی منطقه ای و بین المللی. پژوهش های سیاست اسلامی، ۹، ۹۵-۱۱۳. دسترس پذیر در: <https://ensani.ir/fa/article/447306>
۳۳. شبان نیا، قاسم. (۱۳۹۹ش). مذاکره دولت اسلامی با سایر دُول از منظر فقه اسلامی. قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی.
۳۴. شریف مرتضی، علی بن حسین موسوی. (۱۴۰۵ق). رسائل الشریف المرتضی. قم: دار القرآن الکریم.
۳۵. صدر، سید محمد. (۱۴۲۰ق). ماوراء الفقه. بیروت: دار الأضواء.
۳۶. طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
۳۷. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصر خسرو.
۳۸. طبرسی، فضل بن حسن. (بی تا). ترجمه تفسیر مجمع البیان، (ترجمه حسین نوری همدانی). تهران: فراهانی.

۳۹. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). **جامع البیان فی تفسیر القرآن** (تفسیر الطبری). بیروت: دار المعرفه.
۴۰. طریحی، فخرالدین. (۱۳۷۵ش). **مجمع البحرین**، (تحقیق و تصحیح احمد حسینی اشکوری). تهران: مرتضوی.
۴۱. طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). **التبیان فی تفسیر القرآن**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴۲. عبدالباقی، محمد فؤاد (۱۳۸۶). **المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم**. تهران: انتشارات اسلامی.
۴۳. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ق). **کتاب العین**. قم: هجرت.
۴۴. فضل الله، سید محمد حسین. (۱۴۱۹ق). **من وحی القرآن**. بیروت: دار الملائک.
۴۵. فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). **المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی**. قم: دار الهجرة.
۴۶. قرائتی، محسن. (۱۳۸۸ش). **تفسیر نور**. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۴۷. قرشی بنابی، علی اکبر. (۱۳۷۵ش). **تفسیر احسن الحدیث**. تهران: بنیاد بعثت.
۴۸. قطب، سید. (۱۴۲۵ق). **فی ظلال القرآن**. بیروت: دار الشروق.
۴۹. گلیایگانی، سید محمدرضا. (۱۴۱۳ق). **کتاب القضاء**، (تقریر سید علی حسینی میلانی). قم: دار القرآن الکریم.
۵۰. گوهری مقدم، ابوذری: کیانی مجاهد، حامد. (۱۳۹۸ش). **الگوی مذاکره در سیره نبوی. دانش سیاسی**، ۱۵(۱)، ۲۹-۲۱۷-۲۴۲. دسترس پذیر در: <https://doi.org/10.30497/pk.2019.2624>
۵۱. مدرسی، محمدتقی. (۱۴۱۹ق). **من هدی القرآن**. تهران: دار محبی الحسین.
۵۲. مراغی، احمد مصطفی. (بی تا). **تفسیر المراغی**. بیروت: دار الفکر.
۵۳. مشکینی، میرزا علی (بی تا). **مصطلحات الفقه**. بی جا: بی تا.
۵۴. مشیری، مهشید. (۱۳۷۱ش). **فرهنگ فارسی (الفبایی - قیاسی)**. تهران: سروش.
۵۵. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران. (۱۳۷۱ش). **تفسیر نمونه**. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۵۶. موحدی نیا، مهدی؛ قراملکی، علی مظهر؛ حسینی، سید محمد. (۱۳۹۷ش). **اصول و قواعد بنیادین فقهی حاکم بر مذاکره. پژوهش‌های فقهی**، ۱۴(۳)، ۵۸۱-۶۰۶. دسترس پذیر در: <https://doi.org/10.22059/jorr.2018.241075.1007797>
۵۷. موسوی، سید محمد. (۱۳۹۹ش). **دیپلماسی و رفتار سیاسی در اسلام**. تهران: دانشگاه پیام نور.
۵۸. موسی، حسین یوسف؛ صعیدی، عبدالفتاح. (۱۴۱۰ق). **الإفصاح فی فقه اللغة**. قم: مکتب الإعلام الإسلامی.
۵۹. مهدوی، پروین. (۱۳۹۸ش). **مذاکره به مثابه شیوه سیاسی حل و فصل اختلافات در سیره معصومین (ص)** و حقوق بین الملل (مسعود راعی)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه غیرانتفاعی اشرفی اصفهانی، دانشکده حقوق، حقوق بین الملل.
۶۰. میرمرشدی، سید احمد محی الدین. (۱۳۹۵ش). **دیپلماسی در نگاه پیامبر اعظم (ص)**. انتشارات شرکت گروه مطالعات اندیشه و رزان آریا.

۶۱. نجفی، محمدحسن (۱۳۷۵ش). نکته‌هایی در فقه روابط بین الملل. فقه، ۱۰، ۱۳-۳. دسترس پذیر در:

[/https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/27087](https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/27087)

۶۲. نهاوندی، محمد. (۱۳۸۶ش). **نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن**. قم: مؤسسه البعثة.

۶۳. هاشمی رفسنجانی، اکبر. (۱۳۸۶ش). **تفسیر راهنما**. قم: بوستان کتاب.

References

The Holy Qur'an. (Translated by Hossein Anṣāriyān).

1. 'Abd al-Bāqī, Muḥammad Fu'ād. (2007). *Al-Mu'jam al-mufahras li-alfāz al-Qur'ān al-karīm* [The Indexed Dictionary of the Words of the Noble Quran]. Tehran: Nashr-e Eslāmī [Islamic Publications]. [In Arabic]
2. Abū Zuhrah, Muḥammad. (n.d.). *Zahrat al-tafāsīr* [The Flower of Exegeses]. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
3. Āghā Bakhshī, 'Alī; Afshārī Rād, Mīnū. (2000). *Farhang-e 'ulūm-e siyāsī* [Dictionary of Political Sciences]. Tehran: Chapār. [in Persian]
4. Aḥmadī Aslānshāh, Forūzan. (2017). *Tīp'shināsī-ye mokātebāt-e siyāsī va goftemānhā-ye ejtemā'ī va farhangī-e payāmbār-e akram (s)* [Typology of the Political Correspondence and Socio-Cultural Dialogues of the Noble Prophet (PBUH)] (Supervisor: Fāṭemeh Jān Aḥmadī). Master's Thesis, 'Allāmeḥ Ṭabāṭabā'ī University, Faculty of Law and Political Sciences. [in Persian]
5. Akhavān Kāzemī, Bahram. (2019). *Dīplomāsī va raftār-e bayn al-milālī dar eslām* [Diplomacy and International Conduct in Islam]. Tehran: Samt. [in Persian]
6. Aladpūsh, 'Alī; Tūtūnechīān, 'Alīrezā. (1993). *Dīplomāt va dīplomāsī* [The Diplomat and Diplomacy]. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [in Persian]
7. Al-Azhārī, Muḥammad ibn Aḥmad. (2001). *Tahdhīb al-lughah* [The Refinement of Language]. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
8. Al-Baḥrānī, Hāshim ibn Sulaymān. (1995). *Al-Burhān fī tafsīr al-Qur'ān* [The Proof in the Interpretation of the Quran]. Qom: Mu'assasat al-Ba'thah. [In Arabic]
9. Būzhmeh'rānī, Ḥasan; Kūhsarī, Reżā; 'Iravānī, Jawād; Şaberīyān, 'Alīrezā. (2022). "Ḥawzah-ye taḥaddī va ta'āmal bā bigānegān dar jahat-e taḥaqquq-e eqtesād-e moqāveematī az manẓar-e Qur'ān va ḥadīth" [The Scope of Challenge and Interaction with Non-Believers in Realizing the Resistance Economy from the Perspective of the Quran and Hadith]. *Majallah-ye Ta'limāt-e Qur'ānī* [Quranic Teachings Journal], 19(35), 135–158. <https://doi.org/10.30513/qd.2021.1863.1381> [in Persian]
10. Burūjerdī, Muḥammad Ibrāhīm. (1987). *Tafsīr-e jāme'* [Comprehensive Exegesis]. Tehran: Kitābkhāneh-ye Šadr. [in Persian]
11. Château, Jean. (1990). *Bozorgān-e parwaresh* [Great Educators] (Translated by Gholām

- Ḥusayn Shukūhī). Tehran: Dānishgāh-e Tehrān [University of Tehran Press]. [In Persian]
12. Faḍl Allāh, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (1999). *Min wahy al-Qur'ān* [From the Revelation of the Quran]. Beirut: Dār al-Malāk. [In Arabic]
 13. Al-Farāhīdī, al-Khalīl ibn Aḥmad. (1989). *Kitāb al-'ayn* [The Book of al-'Ayn]. Qom: Hijrat Publications. [In Arabic]
 14. Al-Fayyūmī, Aḥmad ibn Muḥammad. (1994). *Al-Miṣbāḥ al-munīr fī gharīb al-sharḥ al-kabīr li-l-Rāfi'ī* [The Illuminating Lamp on the Unfamiliar Terms in al-Rāfi'ī's Great Commentary]. Qom: Dār al-Hijrah. [In Arabic]
 15. Ghowharī Moqaddam, Abūzar; Kiyānī Mujāhid, Ḥāmid. (2019). "Model-e mokātebeh dar sunnat-e nabavi" [The Model of Negotiation in the Prophetic Tradition]. *'Ulūm-e siyāsī* [Political Science], 15(1), 217–242. <https://doi.org/10.30497/pk.2019.2624> [In Persian]
 16. Golpāyegānī, Sayyid Muḥammad Reżā. (1993). *Kitāb al-qadā'* [The Book of Judiciary] (Notes by Sayyid 'Alī Ḥusaynī Mīlānī). Qom: Dār al-Qur'ān al-Karīm. [In Arabic]
 17. Hāshemī Rafsanjānī, Akbar. (2007). *Tafsīr-e rahnamā* [Guide Exegesis]. Qom: Bustān-e Ketāb. [In Persian]
 18. Al-Ḥijāzī, Muḥammad Maḥmūd. (1993). *Al-Tafsīr al-wāḍiḥ* [The Clear Exegesis]. Beirut: Dār al-Jīl. [In Arabic]
 19. Ibn 'Āshūr, Muḥammad al-Tāhir. (2000). *Tafsīr al-taḥrīr wa al-tanwīr* [The Exegesis of Liberation and Enlightenment]. Beirut: Mu'assasat al-Tārīkh al-'Arabī. [In Arabic]
 20. Ibn Fāris, Aḥmad. (1984). *Mu'jam maqāyīs al-lughah* [Dictionary of Language Standards]. Qom: Maktab al-A'lām al-Islāmī. [In Arabic]
 21. Ibn Manẓūr, Muḥammad ibn Mukarram. (1994). *Lisān al-'Arab* [The Tongue of the Arabs]. Beirut: Dār Ṣādir. [In Arabic]
 22. Ismā'īl Khosrowābādī, Maryam. (2016). *Mokātebeh bā doshman az manẓar-e Qur'ān va Nahj al-balāghah* [Negotiation with the Enemy from the Perspective of the Quran and Nahj al-Balagha] (Supervisor: 'Abd al-Raḥīm Ṣayyāḥ). Master's Thesis, Islamic Azad University, Dezful Branch, Faculty of Theology and Islamic Studies. [In Persian]
 23. Ja'farī, Ya'qūb. (1997). *Tafsīr-e kowsar* [Kawthar Exegesis]. Qom: Hijrat Publications. [In Persian]
 24. Javādī Āmulī, 'Abd Allāh. (2018). *Ravābiṭ-e bayn al-milālī dar eslām* [International Relations in Islam]. Qom: Isrā'. [In Persian]

25. Al-Jawharī, Ismā'īl ibn Ḥammād. (1997). *Al-Ṣiḥāḥ: Tāj al-lughah wa ṣiḥāḥ al-'arabiyyah* [The Authentic: The Crown of Language and the Authentic Arabic]. Beirut: Dār al-'Ilm li-l-Malāyīn. [In Arabic]
26. Khālīqī Bāyegī, 'Azīz; Rajā'ī Pūr, Muṣṭafā; Aḥmarī, Ḥusayn. (2019). *Nafy-e sāyīṭah va taslīm az āyāt-e baqarah, nisā' va qaṣaṣ* [Negation of Domination and Submission in the Verses of al-Baqarah, al-Nisā', and al-Qaṣaṣ]. Ta'līmāt-e Qur'ānī [Quranic Teachings], 16(30), 155–180. https://qd.razavi.ac.ir/article_284.html. [in Persian]
27. Khamenei, Sayyid 'Alī. (2011). *Rāhbordhā-ye siyāsāt-e khārejī estenbāt shodeh az bayānāt-e rahbar-e mo'azzam-e enqelāb* [Foreign Policy Strategies Deduced from the Statements of the Supreme Leader of the Revolution]. Tehran: Enteshārāt-e Enqelāb-e Eslāmī. [in Persian]
28. Khamenei, Sayyid 'Alī. (1997). *Tahqīqī darbāreh-ye ṣābe'ān* [A Research Concerning the Sabians]. Qom: Mu'assasat Dā'irat al-Ma'ārif-e Fiqh-e Eslāmī. https://www.ghbook.ir/index.php?option=com_dbook&task=viewbook&book_id=9605&lang=fa [in Persian]
29. Khātāmī, Aḥmad. (2007). *Farhangnāmeḥ-ye mawzū'ī-ye Qur'ān-e majīd* [Thematic Encyclopedia of the Noble Quran]. Tehran: Daftar-e Nashr-e Farhang-e Eslāmī. [in Persian]
30. Khazā'ī, Aḥmadrezā. (2014). *Diplomāsī-e payāmbār (ṣ) va abzār-e taḥavvol-e ravābiṭ-e bayn al-milālī bā salṭanat-hā-ye dīgar* [The Diplomacy of the Prophet (PBUH) and Tools for Transforming International Relations with Other Sovereign States]. Nameh-ye pažūhesh-e ravābiṭ-e bayn al-milālī [International Relations Research Letter], 7(28), 103–132. https://journals.iau.ir/article_511101.html [in Persian]
31. Khorramshāhī, Bahā' al-Dīn. (1997). *Dāneshnāmeḥ-ye Qur'ān va Qur'ān-pažūhī* [Encyclopedia of the Quran and Quranic Studies]. Tehran: Dāneshnāmeḥ-ye Qur'ānī. [in Persian]
32. Mahdavi, Parvīn. (2019). *Mokātebeh chūn rāvesh-e siyāsī-e ḥall-e ekhtelāfāt dar sunnat-e ma'šūmīn (as) va ḥoqūq-e bayn al-milal* [Negotiation as a Political Method for Resolving Disputes in the Tradition of the Infallibles (AS) and International Law] (Supervisor: Mas'ūd Ra'īyī). Master's Thesis, Āshrafī Eṣfahānī University, Faculty of Law. [in Persian]
33. Makārim Shīrāzī, Nāṣir et al. (1992). *Tafsīr-e nemūneh* [The Exemplary Exegesis]. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmīyyah. [in Persian]

34. Al-Marāghī, Aḥmad Muṣṭafā. (n.d.). *Tafsīr al-Marāghī* [Al-Marāghī Exegesis]. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
35. Mishkīnī, Mīrẓā 'Alī. (n.d.). *Iṣṭilāḥāt al-fiqh* [Jurisprudential Terminologies]. (n.p.): (n.p.). [In Arabic]
36. Mīrmorshedī, Sayyid Aḥmad Muhyī al-Dīn. (2016). *Dīplomāsī dar negāh-e payāmbār-e a'zam (ṣ)* [Diplomacy in the View of the Great Prophet (PBUH)]. (n.p.): Gorooh-e Pažūheshī-ye Andīsheh'varān-e Āryā. [in Persian]
37. Al-Muḍarrisī, Muḥammad Taqī. (1999). *Min hudā al-Qur'ān* [From the Guidance of the Quran]. Tehran: Dār Muḥibbī al-Ḥusayn. [In Arabic]
38. Mushīrī, Mahshīd. (1992). *Farhang-e fārsī* (alefbā'ī-moqāyeseh'ī) [Persian Dictionary (Alphabetical-Comparative)]. Tehran: Intishārāt-e Surūsh. [in Persian]
39. Mūsā, Ḥusayn Yūsuf; Sa'īdī, 'Abd al-Fattāḥ. (1990). *Al-Ifṣāḥ fī fiqh al-lughah* [Clarification in the Jurisprudence of Language]. Qom: Maktab al-A'lām al-Islāmī. [In Arabic]
40. Mūsavī, Sayyid Muḥammad. (2020). *Dīplomāsī va raftār-e siyāsī dar eslām* [Diplomacy and Political Conduct in Islam]. Tehran: Dānishgāh-e Payām-e Nūr. [in Persian]
41. Movāḥḥedī Nīā, Mahdī; Gharāmalekī, 'Alī Maẓhar; Ḥusaynī, Sayyid Muḥammad. (2018). *Qavā'ed va uṣūl-e fiqhī-e ḥākem bar mokātebeh* [Jurisprudential Rules and Principles Governing Negotiation]. Majallah-ye pažūheshhā-ye fiqhī [Jurisprudential Researches Journal], 14(3), 581–606. <https://doi.org/10.22059/jorr.2018.241075.1007797>. [in Persian]
42. Nahāvandī, Muḥammad. (2007). *Nafahāt al-raḥmān fī tafsīr al-Qur'ān* [The Fragrances of the All-Merciful in Interpreting the Quran]. Qom: Mu'assasat al-Ba'thah. [in Persian]
43. Najafī, Muḥammad Ḥasan. (1996). *Taḥlīlī bar fiqh-e ravābiṭ-e bayn al-milal* [An Analysis of the Jurisprudence of International Relations]. Majallah-ye fiqh [Fiqh Journal], 3, 10–13. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/27087>. [in Persian]
44. Qarā'atī, Muḥsin. (2009). *Tafsīr-e nūr* [Light Exegesis]. Tehran: Markaz-e Farhangī-ye Dars'hā'ī az Qur'ān. [in Persian]
45. Qureshī Bonābī, 'Alī Akbar. (1996). *Tafsīr-e aḥsan al-ḥadīth* [The Best Narration Exegesis]. Tehran: Bunyād-e Ba'thah. [in Persian]
46. Quṭb, Sayyid. (2004). *Fī ṣilāl al-Qur'ān* [In the Shade of the Quran]. Beirut: Dār al-Shurūq. [In Arabic]

47. Al-Rāghib al-Iṣfahānī, al-Ḥusayn ibn Muḥammad. (1992). *Mufradāt alfāz al-Qurʾān* [Vocabulary of Quranic Words]. Beirut: Dār al-Qalam. [In Arabic]
48. Rawandī, Quṭb al-Dīn Saʿīd ibn ʿAbd Allāh. (1989). *Fiqh al-Qurʾān* [The Jurisprudence of the Quran] (Edited by Sayyid Aḥmad Ḥusaynī). Qom: Kitābkhāneh-ye Āyatollāh Marʾashī Najafī. [In Arabic]
49. Reżāʾī, Aḥmad. (2017). *Mokātebeh-ye siyāsī dar eslām: ahdāf, uṣūl, rāveshhā* [Political Negotiation in Islam: Goals, Principles, Methods]. Qom: Zamzam-e Hedāyat. [In Persian]
50. Reżāʾī Eṣfahānī, Muḥammad ʿAlī. (2008). *Tafsīr-e Qurʾān-e mehr* [The Sun Exegesis of the Quran]. Qom: Markaz-e Taḥqīqāt-e Tafsīr va ʿUlūm-e Qurʾānī. [In Persian]
51. Sabzewarī, Muḥammad. (1986). *Al-Jadīd fī tafsīr al-Qurʾān al-majīd* [The New in Interpreting the Noble Quran]. Beirut: Dār al-Taʾaruf li-l-Maṭbūʾāt. [In Arabic]
52. Al-Ṣadr, Sayyid Muḥammad. (2000). *Mawārid al-fiqh* [The Sources of Jurisprudence]. Beirut: Dār al-Aḥwāʾ. [In Arabic]
53. Shabannīyeh, Qāsem. (2020). *Mokātebeh-ye dawlat-e eslāmī bā sāyer-e dawal az manzar-e fiqh-e eslāmī* [Negotiation of an Islamic State with Other States from the Perspective of Islamic Jurisprudence]. Qom: Markaz-e Tarjomeh va Nashr-e Al-Muṣṭafā al-ʿĀlamīyah. [In Persian]
54. Shabannīyeh Roknābādī, Qāsem. (2016). *Shākheshhā-ye mokātebeh-ye maqbul-e eslāmī dar ḥall-e ekhtelāfāt-e siyāsī-e mantagehī va bayn al-milālī* [Indicators of Desirable Islamic Negotiation in Resolving Regional and International Political Conflicts]. Paṣūheshhā-ye siyāsāt-e eslāmī [Islamic Policy Research], 9, 95–113. <https://ensani.ir/fa/article/447306>. [In Persian]
55. Al-Sharīf al-Murtaḍā, ʿAlī ibn Ḥusayn Mūsawī. (1985). *Rasāʾil al-sharīf al-murtaḍā* [The Treatises of al-Sharīf al-Murtaḍā]. Qom: Dār al-Qurʾān al-Karīm. [In Arabic]
56. Al-Ṭabarī, Muḥammad ibn Jarīr. (1992). *Jāmiʾ al-bayān fī tafsīr al-Qurʾān* [The Comprehensive Exposition in Quranic Exegesis]. Beirut: Dār al-Maʾrifah. [In Arabic]
57. Ṭabarsī, Faḍl ibn Ḥasan. (1993). *Majmaʾ al-bayān fī tafsīr al-Qurʾān* [Compendium of Elucidation in Quranic Exegesis]. Tehran: Nashr-e Nāṣer Khosrow. [In Arabic]
58. Ṭabarsī, Faḍl ibn Ḥasan. (n.d.). *Tarjomeh-ye Majmaʾ al-bayān* [Translation of Majmaʾ al-Bayān] (Translated by Ḥusayn Nūrī Hamadānī). Tehran: Enteshārāt-e Farāhānī. [In Persian]

59. Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (2011). *Al-Mīzān fī tafsīr al-Qur'ān* [The Balance in Quranic Exegesis]. Beirut: Al-Mu'assasat al-A'lamī li-l-Maṭbū'āt. [In Arabic]
60. Al-Ṭurayhī, Fakhr al-Dīn. (1996). *Majma' al-baḥrayn* [Confluence of the Two Seas] (Edited by Aḥmad Ḥusaynī Eshkevarī). Tehran: Intishārāt-e Murtaẓavī. [In Arabic]
61. Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan. (n.d.). *Al-Tibyān fī tafsīr al-Qur'ān* [Clarification in Qur'anic Interpretation]. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
62. Al-Zamakhsharī, Maḥmūd ibn 'Umar. (1987). *Al-Kashshāf 'an ḥaqā'iq ghawāmiḍ al-tanzīl* [The Revealer of the Truths of the Subtleties of Revelation]. Beirut: Dār al-Kitāb al-'Arabī. [In Arabic]
63. Zūghī, Amīr. (2019). *Darāmadī bar jaigāh-e solḥ va jaṅg dar Qur'ān va sunnat-e nabavī* [An Introduction to the Status of Peace and War in the Quran and Prophetic Tradition]. Tehran: Nashr-e Dānishgāh-e Emām Ṣādiq (as). [in Persian]